

Faruk Kadri Demirtaş

HARNÂME

15. asrın büyük şâiri, *Husrev ü Şirin* nâzımını Şeyhî'nin Harnâme adlı ufak mesnevîsi, Türk hiciv edebiyatının şâheserlerinden biridir. Asırlarca hiciv ve mizah adına en bayağı, en çirkin şeyler ortaya konduğu ve bu yolda pek de sögmekten, iğrenç şeyler yazmaktan ileri gidilemediği düşünülürse, Ş e y h î 'nin ince, nezih ve çok kuvvetli iğnelemeği ihtiva eden eserinin değeri, daha iyi anlaşılmış olur. N e f ' î gibi kudretli san'atkârların bile acz içinde kaldıkları hiciv vâdisinde, Harnâme, asırlarca eşsiz yerini muhafaza etti. Harnâme'den Z i y a P a ş a 'nın *Zafernâme'sine* gelinceye kadar geçen dört buçuk asır, bu bakımdan edebiyatımızda bir boşluktur.

Harnâme'ye, eski müellifler, gereken ehemmiyeti vermiş ve küçük bir eser olmasına rağmen onu zikretmişlerdir.

Harnâme hakkında yapılan ilk tedkik, M. Fuad Köprülü'nün 1917 de Yeni - Mecmua'da neşrettiği makaledir [bk. *Harnâme*, Yeni - Mecmua, 1917, sayı 13, s: 253 - 256]. O zaman Harnâme'nin tam metninin bilinmediğini ve bunu kendisinin bulduğunu söyleyen Köprülü, metni vermeksizin, eserin mevzuunu hulâsa etmiş; hiciv, kompozisyon ve diğer bakımlardan değeri üzerinde durmuştur.

Daha sonra yazılan edebiyat tarihleri ve antolojilerde, Harnâme'nin tamamına yakın kısmı alınmakla beraber, birçok Türkçe kelimeler yanlış okunmuş, Arap harfli olanlarında kadîm imlâ muhafaza edilmemiştir. [bk. *Türk Edebiyatı nûmuneleri*; *Eski Şâirlerimiz*, *Divan Edebiyatı Antolojisi*; *Türk Edebiyatı Tarihi ve nûmuneleri*].

Ben, eserin adı, telif sebebi, mevzuu, mevzuun kaynağı, dil hususiyetleri, hiciv bakımından değeri gibi hususlar üzerinde durduktan başka, ayrıca metnin —görebildiğim 5 nüshasından hazırladığım— «édition critique»ini de vereceğim.

Eserin Adı

Harnâme, Keşf-üz-zünun'da Hirednâme şeklinde kayıtlıdır [bk. 1941 basımı, cild I, s: 701]. Gibb, *Â l i 'den* naklen hiç kimsenin «Eşek Hikâ-

yesi» mânasına gelen bu eseri sultana takdime cesaret edemediğini ve «ra» dan sonra bir «dal» ilâvesiyle isminin Hirednâme olarak değiştirildiğini yazıyor [bk. *A history of Ottoman poetry*, I, London, 1900. s: 303]. Halbuki, Kûnh-ül-ahbâr'da şu satırlar vardır: «Hattâ Harnâme nâm bir manzume ile hasb-ı hâlin bildirir. Tarık-i hidâyete dâl olur kimse bulunmağla bir dal ziyâde edüp Hirednâme ile tesmiyede tegafül kılır» [bk. Matbu nusha, V, s: 193]. Anlaşıyor ki Gibb, Âli'nin «Şeyhî Harnâme'yi Hirednâme yapmakta gaflet göstermiştir.» mealindeki sözlerini yanlış anlamıştır.

Telif sebebi ve kime takdim edildiği

Harnâme'nin yazılış sebebi ve kime takdim edildiği hususunda, kaynaklarda verilen bilgiler, çeşitli olup birbirini tutmamaktadır. Âşık Çelebi tezkiresinde ve bundan sonra Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinde ve Kûnh-ül-ahbâr'da Şeyhî'nin Harnâme'yi Çelebi Sultan Mehmed'e başından geçen hâdiseyi arz için sunduğu zikrediliyor.

Hikâye şöyledir: Karaman seferi sırasında [H. 818 - M. 1415/1416], Çelebi Sultan Mehmed Ankara'da rahatsızlanır. Etrafındaki tabibler tedaviden âciz kalınca, Germiyan Beğinden, şöhreti her tarafı tutmuş olan hakîm Şeyhî Sinan'ın gönderilmesi istenilir [bk. Hoca Sa'deddin, *Tâc-üt-tevârih*, I, s: 279]. Şeyhî gelir, pâdişahı muayene eder. Marazın, gam ve gussanın ifratından hâsıl olmuş, bir gönül bezginliği olduğunu anlar. «Ahlât-ı kesife-i muhtelifenin ihtilâti»ndan doğan bu hastalığın çaresinin, fazla sevinç ve ferah olduğunu söyler. O sırada içeri giren bir haberci, epey zamandan beri, fethi arzu edilen, alınması güç bir kalenin teshir ve hükûmete dahil edildiği müjdesini getirir. Sultan habere pek memnun olur ve mizacı günden güne iyileşmeğe başlar. Şeyhî'nin hazakatini beğenen Sultan, ona atâ ve ihsanlarda bulunur. Hususî tabib olarak tâyin ettiği gibi ayrıca Tokuzlu [yahut Tokuzlar] ¹ isimli sekiz bin akçelik köyü, arpalık yolu ile, tımar verir. Şeyhî, Tokuzlu'ya giderken tımarın eski sahipleri yolunu keserler. Yanındakilerin başına üşüşüp darp ve cerh ettikleri gibi şâiri de mükemmel bir dövüp, esvabına varıncaya kadar, nesi var nesi yoksa hepsini yağma ederler. Şeyhî mecruh, hasta, yarı ölü halde düşe kalka pâdişah eşigine varır Harnâme risâlesini nazm ederek halini pâdişaha arz eder. Hasımları te'dip ve tecziye edilir ve kendisinin zararları fazlasıyla ödenir.

S e h î tezkiresinde, Harnâme'nin S u l t a n II. M u r a d ' a sunulduğu yazılmaktadır. Ş e y h î 'yi çok takdir eden pâdişah, onu vezir yapmak ister. Şâiri çekemiyen müfsid rakipleri Sultanı «Hamse-i Nizâmî gibi bir kitap söylesin, sonra vezir yaparsınız diye» igva ederler. S u l t a n M u r a d, Ş e y h î 'yi imtihan için N i z â m î 'nin eserlerini verir. Ş e y h î, içinden Husrev ü Şirin hikâyesini seçer ve tercemeye başlar. Bin kadar beyt nazm ettikten sonra, çeşni için pâdişaha, arz eder. II. M u r a d, ziyade memnun olur ve karşılık olarak bol ihşanda bulunur. Ş e y h î, memleketi Germiyan'a dönerken, harâmilerin tecavüzüne uğrar. Herşeyini hırsızlara kaptırır, ancak canını kurtarabilir. Bunun üzerine şâir, kendi hâline uygun düşen Harnâme isimli bir hikâye nazm ederek, pâdişaha gönderir.

L â t i f î 'nin verdiği malûmat S e h î 'ninkine yakındır. L â t i f î 'ye göre, Ş e y h î, Husrev ü Şirin'i tekmil ve tedvin ettikten sonra, S u l t a n II. M u r a d 'a götürür. Pâdişah, kitabı tedkik eder ve çok beğenir. Fakat rakipleri «Hamse-i Nizâmî'den terceme ve tıraştır, medhe lâyık değildir» diye, eseri pâdişaha zemmederler. Ş e y h î umduğu ihşandan mahrum kalır. Kendi halini ve hasudların vaziyetini tahayyül ve temsil eyleyip, Harnâme risalesini yazar [bk. Matbu nusha, ilâve kısmında].²

Şakayık-ı Nu'maniye'de Harnâme'ye dair kayıt yoktur.

Harnâme nushalarından birinde [bk. T. D. K. 'nin faksimilesini bastığı Ali Emîrî Ktb. 238 deki divan], pâdişahı öven kısmın başlığı: «Der medh-i Sultan Murad Han» şeklindedir. Ayrıca bu nushada diğer nushalarda bulunmayan:

Maksad-ı dil murâd-ı cân-ı cihan
Şeh-i Sultan Murâd Hân-ı zaman

beyti vardır. Bu nokta S e h î 'nin ve L â t i f î 'nin verdiği malûmatı destekler mahiyettedir. Bununla beraber, Harnâme'nin, S e h î 'nin anlattığı hâdisi dolayısıyla, S u l t a n M u r a d 'a takdim edilmesini kat'î şürette kabul etmek, kanaatimizce, doğru olmasa gerektir. Çünkü, bu başlık ve bu beyt, sadece bir nushada vardır. Diğer nushalardan ikisinde bulunmaması ve birisinin baş tarafının maalesef noksan bulunması, bu noktayı, tahkik etmek imkânından bizi mahrum bırakmaktadır.

¹ Âşık Çelebi, Tokuzlar; Hasan Çelebi ve Âli Tokuzlu şeklinde göstermişlerdir.

² Matbu nüshanın ilâve kısmında bulunan Harnâme'ye ait kayıt, Lâtîfî tezkiresinin Üniversite kütüphanesi'nde mevcut, sekiz yazma nüshasında yoktur. [bk. T.Y. 546. 656, 720, 2411, 2511, 2564, 2627, 2646].

Beşinci nusha ise, ilk zikrettiğimiz, son zamanlarda yapılmış bir kopyası mahiyetindedir. Harnâme'nin son tarafında bulunan:

Kim ola bâri bir iki eclâf
K'ide tevkî-i pâdişâha hılâf

beyti, Türkçe Yazma Divanlar Katalogu'nda, pek haklı olarak dendiği gibi, bize ipucu verecek ehemmiyettedir. Pâdişahın fermanını dinlemiyenleri, Tokuzlu köyünün eski tımar sahipleri olarak anlamak, çok mâkuldür. Zira, Ş e y h î, elinde beratı olduğu halde, kovulmuş ve dövülmüştür. Bu beyti S e h î ve L â t i f î'nin bildirdikleri hâdisede, herhangi bir noktaya tatbik edemiyoruz.

Son eserlerden birçoğunu, Harnâme'nin, Â ş ı k Ç e l e b i'nin bildirdiği sebeplerle, Ç e l e b i S u l t a n M e h m e d'e takdim edildiğini kabul etmişlerdir. M. Fuad Köprülü de, önce bu fikirde olduğu halde ³, sonra yukarıda bahsettiğimiz nushadaki başlık ve beyt dolayısıyla, fikrini değiştirmiş, eserin II. M u r a d'a sunulduğu neticesine varmıştır. ⁴

Harnâme'nin diğer nushalarını elde ederek, II. M u r a d'a aid bu kayıtların sıhhatini, tamamen tesbit edinceye kadar, bu küçük mesnevînin —Â ş ı k Ç e l e b i, K ı n a l ı z â d e ve Â l i'nin anlattıkları hâdise sebebiyle— Ç e l e b i S u l t a n M e h m e d'e arz edildiğini kabul etmek, daha uygun olur düşüncesindeyiz.

Muhteviyatı

126 beyitten ibâret olan Harnâme, aruzun hafif bahriyle [feilâtün mefâilün feilün] yazılmıştır. Dört kısımdan müteşekkildir. İlk 12 beyti tevhid ve na'tdır. Sonra, pâdişahı medheden 26 beyitlik bir kısım geliyor. Bunun sonunda, sözü kendine getiren Ş e y h î, «rahat rumdukça zahmetler gördüğünü, devlet istedikçe mihnet bulduğunu» söyleyerek, kendi haline uygun, bir hikâyeyle esas mevzua giriyor. Bîçâre bir eşeğin mâcerasını anlattıktan sonra, sözü tekrar kendine getirip, o eşekle arasındaki benzer noktaları kayd ediyor ve pâdişahın adalet istiyerek, dua ediyor. Duayı da ihtiva eden dördüncü kısım ayrı bir başlık taşımamaktadır.

³ Bk. aynı makale.

⁴ Bk. *Anadolu'da türk dili ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış*, XV. asır, Yenitürk Mecmuası, 1933; cilt 1, sayı 5, s. 383; *Eski şairlerimiz, divan edebiyatı antolojisi*, 1934, s. 69; *Encyclopédie d'İslam*, IV, p. 996.

Mevzuu

Yük çekmekten şikâyetçi, zayıf ve hasta bir eşek var. Oduna ve suya gitmekten bıkmış. Gece gündüz üzüntü ve derd içinde. Öyle ağır yükler çekiyor ki, sırtında tüy kalmamış. Tüy şöyle dursun et ve deriden de eser yok. Dudakları sarkmış, çenesi düşmüş. O kadar zayıf ki, arkasına bir sinek konsa yoruluyor. Kulağında kargalar, gözünde sinekler dernek kurmuş. Arkasından palanı alınsa, kalanı it artığından farksız. Bir gün, sahibi ona acır, üstünden palanını alarak otlığa salıverir. Eşek orada öküzler görür. Kılını çeksen yağı damlayacak kadar semiz öküzler. Bunların boynuzlarına hayran kalır. Üstelik, yular ve palan derdleri de yok. Şaşar ve kendi hallerini tasavvur ederek düşünür. Hil-katte müsavi oldukları halde, kendilerinin boynuzdan mahrum olmalarını, mânasız bulur. Bu müşkülünü, ancak eşeklerin piri tanınan tecrübeli, gün görmüş, akıllı ve hakim eşeğin, çözeceğini anlayarak, ona başvurur. İhtiyar eşek kendisine şu cevabı verir: «Bu işin sebebi basittir; Allah öküzü rızık sebebi olarak yarattı. Gece gündüz arpa, buğday işler, bunların hâsıl olmasında uğraşırlar. Başlarında devlet tâcı olması, iç ve dışlarının et ve yağla dolu olması bundandır. Halbuki, bizim işimiz odundur. Bunu göz önüne tutarsan, bize kuyruk ve kulağın da fazla olduğunu anlarsın.»

Zavallı eşek, oradan derd içinde ayrılır. Fakat, bu işin aşlı kolaymış diye memnun da olur. «Artık ben de buğday işler, yaz ve kışımı orada geçiririm; öbür eşekler gibi odun ve ot yemem» şeklinde düşüncelerle dolaşırken, yeşermiş bir ekin görür. Aşk ile yemeğe başlar. Öyle saldıracı ki, az zamanda tarla kara toprak haline gelir. Doyduktan sonra, yuvarlanır ve sevincinden terennüme başlar. Tiz perdeden bağırması, vaziyetten ekin sahibinin haberdar olmasına sebep olur. Tarla sahibi gelip de tarlasını mahvolmuş görünce, biçâre eşeği şiddetle döver. Bununla da hırsını alamaz; kuyruk ve kulağını keser. Eşek canı acıyarak kaçarken, yolda ihtiyar eşeğe rastlar. Pîr eşek halini sorar. Zavallı inleyerek der ki: «Boynuz umarken kulaktan oldum.»

Ş e y h î , bu hikâyenin mevzuunu Herat'ta yetişmiş [Ölümü H. 719-M. 1319/1320] E m î r H ü s e y n î 'nin [Hüseyn-ül-Hüseyn Gûrî] *Zâd-ül-müsafirîn* isimli eserinden almıştır. *Zâd-ül-müsafirîn*'de altı beyitlik küçük bir eşek hikâyesi vardır [bk. Üniversite ktb. , F. Y. 1185, v: 101 a, sahife kenarında]. Şöyle terceme edilebilir:

«Kuyruksuz bir eşek vardı. Bir gün kuyruksuzluk derdi arttı. Her tarafı dolaşmağa, sessiz sadasız kuyruk aramağa başladı. Ansizin yolu bir tarlaya uğradı. Meğer tarla sahibi onu bir köşeden görüyormuş. Der-

hal yerinden kalktı ve eşeğin iki kulağını birden kesti. Biçâre eşek, kuyruk arzu ederken, kulaklarını kaybetti. Haddini tecavüz eden kimsenin, sonunda lâiyığı budur.» Bu fıkranın aslı şu şekildedir:

بو دست حری که دم بودش
روزی غمی بی دمی فرودش
از هر طرفی قدم همی زد
دم میطلبید و دم نمی زد
تا گه نه ز راه اختیاری
بگذشت میان کشته زاری
دهقان مگرش ز گوشه دید
بر جست و از دو گوش برید
بیچاره خر آرزوی دم کرد
نایافته هر دو گوش گم کرد
آنکس که ز حد برون نهد کام
اینست سزای او سرانجام

San'at değeri

Ş e y h î 'nin küçük mesnevîsi, edebiyat bakımından, büyük değerler taşıyor. Birkaç hususiyetini tebarüz ettirmek, değeri hakkında, fikir vermek için kâfidir.

Önce şunu belirtmek gerekir ki, eser, kompozisyon bakımından harikulâde bir yapı manzarası arz etmektedir. Bir mesnevînin ihtiva etmesi lâzım gelen tevhid, na't, telif sebebi, esas hikâye, dua gibi bütün kısımların mevcut olması ve bu kısımların şaşılacak derecede bir nisbet ve tenasüple yazılmış bulunması, şâir için, büyük muvaffakiyettir. Denilebilir ki, eser büyük bir mesnevînin, bütün kısımları muayyen ölçülerle küçültülmüş, bir örneğidir.

Ş e y h î 'nin ikinci muvaffakiyeti, tasvirlerinin çok kuvvetli oluşudur. Gerçekten, eşeğin zayıflığı anlatılır ve öküzlerin otlaktaki görünüşleri çizilirken, bizim haricî âlem ve hayat sahneleriyle alâkası nisbeten az ve dolambaçlı olan eski edebiyatımızda, eşi az bulunur realist ve çok canlı tablolar ortaya konmuştur. Bu bakımdan eser, geniş bir müşahede ve ifade ediş kudreti taşımaktadır.

Fakat, Harnâme'nin asıl değeri satirik bir eser olması dolayısıyledir. Yukarıda anlatıldığı gibi, Ş e y h î, Harnâme'de gösterdiği incelik, nezâhet ve en mükemmel şekilde alay ediş kabiliyeti ile, Türk mizah ve hiciv edebiyatında, mümtaz bir yer almıştır. Fevkalâde bir «humour» taşıyan Harnâme, hiciv edebiyatımızın en parıltılı ve en önde olan eserlerindedir. İlk olması dolayısıyla belki de en ilerde olanıdır.

Üslûp ve dil hususiyetleri

Vezin zaruretleri dolayısıyla ortaya çıkan noktalar, Ş e y h î 'nin üslûbuna epeyce tesir etmiştir.

Birincisi, Türkçe kelimelerde yapılan imâlelerdir. Bunlar, bazı hal-lerde, bilhassa «e» ve «ö» lerin uzatılmasında, hiç de iyi kaçmıyor. «İ, a, u» ların uzatılışı, bir dereceye kadar, hoş görülebilirse de, «gögi» yerine «gögi» (6), «çekeridi» yerine «çékeridi» (41, «et ü deri» yerine «ét ü deri» (42) [bazı nushalarda «it ü deri»], «öküzler» yerine «öküzler» (50, 74), «gögüzler» yerine «gögüzler» (50, 74), «nite» yerine «nité» (78), «ekini» yerine «èkini» (9) denmesi, nazım diline aksaklıklar veren hususlardır.

Ş e y h î 'nin diğer eserlerine, bilhassa Husrev ü Şirin'de, fazlasıyla rastladığımız —sonu vokalle biten bir kelimedenden sonra başı vokalle başlayan bir kelime geldiği zaman ilk kelimedeki vokalin düşerek iki kelimenin vezin icabı birleşmesinden ibaret— «birleşme» hâdisesi, Harnâme'de, sadece «ki»den sonra vokalle başlayan bir kelime geldiği zaman vukubulmaktadır. Bu suretle «ki eylemez=k'eylemez» (32), «ki ıslah=k'ıslah» (70), «ki olmadı=k'olmadı» (77), «ki iy=k'iy» (81), «ki urula=k'urula» (115), «ki ola =k'ola» (118) şeklinde, beyitler içine girebilmiştir.

Farklı gerundium şekilleri arasında -üben; -icek, -ıcak; -ü, - u şekilleri göze çarpmaktadır:

Gerüben yürüridi gögüzler (74)	gererek
Kim öküzü yaradıcak Hallak (83)	yaradınca
Tarlasın göricek âh itdi (105)	görünce
Batıl isteyü hakdan ayrıldum (112)	isteyerek

İltizami sıgasının birinci şahsında ek, -ayın -eyin şeklindedir:

Varayın ben de buğday işleyeyin
Anda yaylayup anda kışlayayın (91)

Emri hazırda -gil -eki kullanılıyor:

Müşkilüm var keremden itgil hal (73)

Sintaks bakımından yalnız bir yerde farklı şekil vardır; «bunlarile» yerine «bunlaruñla» deniliyor:

Ki birüz bunlaruñla hilkatte
Elde ayakta şekl ü surette (58)

Harnâme'de geçen, bugün kullanmadığımız yahut değişik şekilde kullandığımız, türkçe kelimelerin listesini, mânalarını göstererek ve yanlarına buldukları beyitlerin numaralarını yazarak veriyorum:

Ağırmak	:	anırmak ağıрмаğa 99
Ağnamak	:	debelenmek ağnadı 98
Ayıtmak	:	söylemek, demek ayduridi 43
Ayrık	:	diğer, gayrı, maada ayruğını 108
Başmak	:	pabuç başmaklayın 36
Bigi	:	gibi 52, 111
Bile	:	beraber 96
Böğrüşmek	:	sığırların bağırması böğrüşüp 53
Buyruk	:	hüküm, emir, irade buyrukda 88
Çağnamak	:	terennüm ve teganni etmek, ırlamak çağnadı 98
Çalap	:	Allah, Tánrı 85
Çatlu	:	çatılı, merbut 43
Çomak	:	sopa çomağından 67
Değme	:	herkes, her, herhangi bir 96
Dirnek	:	cemiyet, kalabalık, mecma', dernek 46
Dün	:	gece 27, 84
Düzmek	:	akord etmek, tertip etmek, tanzim etmek 103
Enek	:	çene 44
Eyle	:	öyle 14, 24, 32, 97
Gerlü	:	gerili, gerilmiş 50
Gögermek	:	yeşermek gögermiş 93
Gök	:	yeşil, mavi 97
İşlemek	:	imal etmek, meydana getirmek, faaliyet işlerler 84 işleyeyin 91

İy	:	ey 111, 121
İlduz	:	Yıldız ılduzumuz 77
İrlamak	:	terennüm etmek, teganni etmek ırlayup 99
İsı	:	sahip, malik ıssı 47 ıssına 104
Karvamak	:	kavramak karvar 96
Kat	:	huzur, ind katına 68
Katı	:	pek, çok, ziyade, şiddetli 39
Kısu	:	istirap, sıkıntı, üzüntü, tazyik, müzayaka 40
Kışlamak	:	Kışı geçirmek kışlayayın 91
Nite	:	nasıl 78
Od	:	ateş, fer 87 odlu 50
Otlak	:	mer'a 74
Sızırmak	:	sızdırmak, teraşşuh ettirmek sızırup
Sömürmek	:	Yutmak, emmek, hırsla yemek 51
Sünük	:	Kemik, azm 43
Tek	:	gibi 36
Tammak	:	damlamak, takattur etmek tamar 24, 51
Tan	:	tuhaf, garip, acaip, taaccüp, hayret 43
Tapu	:	hazret, huzur, makam, nezd tapun 70
Taş	:	dış taşı 75 taşlarına 86
Tonuz	:	domuz tonuzlara 117
Tü	:	tüy 41, 42
Uğramak	:	tesadüf etmek, raslamak, uğramak uğrayu geldi 110

Ulu	:	büyük, azim, kebir 68, 87
Uş	:	işte, el'an, henüz 35
Viribimek	:	göndermek, irşal etmek viribidi 6
Yağır	:	hayvanın omuzunda ve arkasındaki yara 41
Yankulanmak	:	in'ikâs etmek, sesin aksetmesi yankulanırdı 53
Yarıcı	:	yardımcı, muin, şerik, muavin 114
Yaylamak	:	sayfiyeye çıkmak yaylayup 91
Yirmürmek	:	tazarru' etmek, yalvarmak yirmürü 111
Yuvalanmak	:	yuvarlanmak, yerde debelenmek yuvalandı 98

Harnâme nushaları

Ş e y h î 'nin, elimizde mevcut beş yazma divanının dördünde, Harnâme mevcuttur. Üniversite ktb. T. Y. 324 deki nushada Harnâme yoktur. Ayrıca Millet Kütüphanesinde [Ali Emîri, manzum, 1016] son devirde ve büyük ihtimalle aynı kütüphanedeki divandan istinsah edilmiş müstakil bir Harnâme de vardır. Bu nushalar ve hususiyetleri şunlardır:

Ü. nushası [Esas nusha olarak alınmıştır].

Üniversite ktb. T. Y. 2408 Harnâme divanın sonundadır; 124 beyittir. Güzel bir kalınca talikle yazılmıştır. Başlık yazıları vardır.

M. nushası:

Millet ktb. , Ali Emîri, manzum 238, divanda kasidelerden sonradır. «Der medh-i Sultan Murad Han» başlığı ile başlıyor. İlk 12 beyti yoktur. Tâlik hatla yazılmıştır. Başlık yazıları vardır.

S. nushası:

Süleymaniye ktb. , Hacı Mahmud Ef. , 3298. Başdan 28 beyit yoktur. Başlık yazıları da mevcut değildir. Divan sahife kenarına [haşiyeye] talik hatla yazılmıştır. Ortada N i z â m î 'nin divanı vardır.

B. nushası:

Bayezid umumî ktb. , 5764. Kasideler arasında ve «Kerem kasidesi» nden sonradır. Güzel bir tâlikle yazılmıştır. Başlık yazıları yoktur.

E. nushası:

Millet ktb. , Ali Emîri Ef. , manzum, 1016. Son zamanlarda yazılmıştır. 7 varaktır.

Diğer nushalar:

L â t i f î tezkiresinde örnek olarak alınan parça ile *Türk Edebiyatı*

Nümuneleri'ndeki [cild, I, İstanbul, 1926, s: 233 - 239] kısmın baş tarafı, elimizdeki nushalara uymuyor. Birbirine çok benzeyen ve 14 beyit kadar olan bu kısım, dil bakımından, daha sonraki asırlarda yazılmış intibamı uyandırmaktadır. Hikâyenin başlangıcında anlatılan eşekle, daha sonra tasvir edilen pîr eşeğe ait beyitlerin birbirine karıştığı, bu parçayı —neşrettiğimiz metinle farklarını göstermek için— buraya alıyoruz:

Lâtîf'de	Türk Ed. nümunelerinde
Varidi bir har-i zaif ü nizar	(Bir eşek varımış...
Yük elinden katı şikeste vüzar	(Yük. elinde...
Gâh odunda gâh suda idi	(... odunda vü...
Yük altından katı kısuda idi	(...küsuda idi
Yağız idi serâser endamı	
Yogidi âhur içre ârâmı	
Bir zaman olmuş idi hoş-hal	(... pek hoş-hal
Kotuginca idi Har-i Deccal	(koduginca ...
Na're-i şire gûş salmazdı	
Gürgi aynine hiç almazdı	
Arslan ürkerdi kulağından	
Kurd korkar idi çoмаğından	
Çekse âvââze kâsd idüp nağme	(bu beyit yoktur
Öğrenür idi nağme	
Killet-i cu'den olmuş idi zaif	(cu'den şöyle kalmış idi nahif
Bi-aleflikten olmuş idi nahif	(bi-aleflikle zaif
Rahm idüp ana sahibi bir gün	
Saldı bir otlığa tena'um için	
Vardı otlığa çok miskin har	(... çünkü ...
Gördi ol otlak içre nice bakar	
Semirmiş otlak içre şöyle bular	(bu beyit yoktur
Çekerisen kılını yağı tamar	
Kiminün boynuzu var ay gibi	(boynuzu ba'zısının ...
Kiminün halka halka yay gibi	
Göricek har bu hali didi heman	(bu beyit yoktur ve yu-
Ne acebdür zamane vü devran	kardaki beyitten sonra
Bunların başlarına neden	bu nusha bizim metne
Bize bu fakr ü ihtiyaç neden	uymaktadır; yalnız pîr
	eşeğe ait bazı beyitler
	mevcut değildir.)

Harnâme'nin Metni

- 1 Evvel ol bi-zevâl-ı hayy ü alîm
Ahir ol zü'l-celâl-i ferd ü kadîm
- 2 Zâhir ol Rabb-ı râzık-ı vehhâb
Bâtın ol bîr ü bâr-i tevvâb
- 3 Mübdî-i kâinât ü fâiz-i cûd
Ki vücûdından oldı her mevcûd
- 4 Yir ü gök arş ü kürs ü levh ü kalem
İns ü cin vahş ü tayr vücûd ü âdem
- 5 Kabza-i kudretinde lâ-şey'dür
Kamu fâni vü bâki ol haydür
- 6 Toldurup yir ü göği ibretden
Enbiyâ viribidi kudretden
- 7 K'ideler toğrı yollara irşâd
Bildüreler nedür salâh ü fesâd
- 8 Ahmedî kıldı kamudan muhtâr
Efdal-ür-rüsül emrem-ül-ebrâr
- 9 Şeref-i enbiyâ vü hayr-i enâm
Güher-i asfiyâ vü tâc-ı kirâm
- 10 Toludur arş ü ferş nûrından
Ehl-i küfr anlamaz gurûrından
- 11 Anda ol kıldı izzile mi' râc
Oldı na'lini fark-ı âleme tâc
- 12 Buldugınca cihân sebât ü devâm
Ana vü âline salât ü selâm
DU'A-YI DEVLET-İ ŞAH
- 13 Gine âlem cemâli hurremdür
Dîn ü devlet esâsı muhkemdür
- 14 Nazar-ı aftâb-ı gîtî-tâb
Eyle olur çün ide feth-ül-bâb
- 15 Ya' ni ol husrev-i Sikender-der
Şâh-ı âdil dil ü muzaffer-fer
- 16 Maksad-ı dil murâd-ı cân-ı cihân
Şeh-i Sultan Murâd Hân-ı zamân

2 Rabb-ı râzık-ı vehhâb] B. E. Rabb ü râzık ü vehhâb|bâri-i tevvâb] B. bâri vü tevvâb||4vahş ü tayr] B. iç ü taş||6 viribidi] E. virmişidi||7 ki'deler] B. ki ide-ler|yollara B. yolları||

11' anda' ol kıldı] E. anda kim kıldı||13 gine] E. yine||14 eyle olur] E. öyle olur||15 şâh-ı dil ü] M. B. E. şâh-ı âdil dil-i

- 17 Dem-i rûhi vü rûh-ı âdemdür
Alem-i cân ü cân-ı âlemdür
- 18 Kademi yir yüzini ideli pâk
Fark-ı eflâki tozca görmez hâk
- 19 Devlet oldıysa halka fahr-i güzîn
Fahr idinür adını devlet ü dîn
- 20 Kadrinün bedri sadr-ı devletde
Güneşe zerre diye rif'atde
- 21 Nûr umar âftâb râyından
Ay شیله dir sarâyından
- 22 oldı Ye'cuc-i fitneden âzâd
Halk için tiği sed çeker pûlâd
- 23 Âyet-i münzel oldı şânında
Feth ü nusret anun zamânında
- 24 Eyle korkar adû kılıcımdan
Ki tamar kanı her kıl ucundan
- 25 Ol atâdan ki kıldı kısım ana Hak
Çâşnidür bu saltanat mutlak
- 26 Meclis-i ayşine ola bâki
Mihriyle meh nedîmile sâki
- 27 Düni ferruh günü sa'îd olsun
Günde bir memleket mezîd olsun
- 28 Ömri yir turduğunca kâim ola
Bahtı gök döndüğince dâim ola
- 29 Devletinde kamu zemîn ü zamân
Toldı şâdi vü buldı emn ü emân
- 30 Nergis urındı tâc-ı zerrîni
Geydi süsen libâce-i çîni
- 31 Lâle destinde la'l sagardür
Goncanın kîsesi tolu zerdür
- 32 Eyle emn irdi yohsul u bâya
K'eylemez kimse güc meger yaya

[17 rûh-ı âdemdür] B. rûhi âdemdür | cân-ı âlemdür] B. cân-ı âdemdür||18 yir yüzini] M. M. yüz yüzini B. her yüzünü| ideli] Ü. eyledi| eflâki] E. eflâk||19 halka] B. halk| adını] M. adm||20 bedri] M. bedr||

21 ay شیله dir] Ü. ay شیله ider M. ay شیله E. شیله dir ay||22 -Ü.-B. [ye'cuc-ı] E. ye'cuc ü| tiği] M. tig||24 kanı] M. kân||25 mutlak] M. E. elhak||26 mihriyle meh] M. mihr ü mehdür B. mihr ü mâh ü||28 turduğunca] B. tozduğunca||30 libace-i] B. kebaçe-i||31 destinde la'l] M. elinde la'l B. elinde la'li||32 K'eyle-

- 33 Toldı şol resme âlem içi ferah
Ki ciger-hun degül meger ki kadeh
- 34 Çıktı Çin ü Hatâya âvâze
K'açdı Rûm içre adli dervâze
- 35 Zevk içinde cihân velî Şeyhi
Yatur uş mihnet ü belâda dahi
- 36 Bahtı zengi yüzi tek ağarmaz
İşi başmaklayın başa varmaz
- 37 Rahat umdukça gördi zahmetler
Devlet isteyu buldı mihnetler
- 38 Fikr olurken bu hâletün sıfatı
Geldi bu kıssanun münâsebeti
MÜNASEBET-i HİKÂYET
- 39 Bir eşek vârimiş zaif ü nizâr
yük elinden katı şikeste vü zâr
- 40 Gâh odunda vü gâh suda idi
Dün ü gün kahr ile kısuda idi
- 41 Ol kadar çekeridi yükler ağır
Ki teninde tü komamışdı yağır
- 42 Nice tü kalmamışdı et ü deri
Yükler altında kana batdı deri
- 43 Ayduridi gören bu suretlu
Tan degül mi yürür sünük çatlu
- 44 Dudağı sarkmış u düşmiş enek
Yorulur arkasına konsa sinek
- 45 Toğranuridi arpa arpa teni
Gözi görince bir avuç samanı
- 46 Kargalar dirneği kulağında
Sinegün seyri gözi yağında
- 47 Arkasından alınsa pâlânı
Sanki it artuğıydı kalanı
- 48 Birgün ıssı ider himâyet ana
Ya'ni kim gösterir inâyet ana

mez] B. ki eylemez||33 âlem içi] M. âlem iç S. âlem içre||34 k'açdı] Ü. M. ki açdı|
içre adli dervaze] B. adl ider vâze

35 velî] B.E. meger|yatur uş] Ü. yine uş|belâde] M. belâ||36 varmaz] B. var||
39 vârimiş] M. vâridi||40 odunda vü gâh] M.S.B.E. odunda gâh|kısuda] E. kapuda||
41 çekeridi] B.E. çekeridi||42 et ü deri] M.S.B. it ü deri|batdı] Ü. yandı M. döndi||
43 çatlu] B. || 44 dudacı] M. tudacı||45 gözi] M. göz|46 sinegün] S. si-
nek|seyri] E. yiri||47 sanki] B. sank||48 himâyet ana] E. inayet ana|inâyet ana]
B.E. riâyet ana||

- 49 Aldı pâlânını vü saldı ota
otlayarak biraz yürüdi öte
- 50 Gördi otlakta yürür öküzler
Odlu gözler ü gerlü göğüzler
- 51 Sömürüp eyle yerler otlığı
Ki çekicek kılın tamar yağı
- 52 Boynuzı ba'zısının ây gibi
Kiminün halka halka yâş gibi
- 53 Böğrüşüp çün virürler âvâze
Yankulañurdu tağ ü dervâze
- 54 Har-i miskin ideriken seyrân
Kaldı görüp sığırları hayrân
- 55 Geh yürürler ferâgat ü hoş-dil
Gâh yaylâ vü kışla geh menzil
- 56 Ne yular derdi ne gam-i pâlân
Ne yük altında haste vü nâlân
- 57 Acebe kalur u tefekkür ider
Kendü ahvâlîni tasavvur ider
- 58 Ki birüz bunlaru n la hılkatde
Elde ayakda şekl ü sûretde
- 59 Bunların başlarına tâc neden
Bize bu fakr ü ihtiyâç neden
- 60 Bizi ger arpa ok u yâş itdi
Bunların boynuzın kim ây itdi
- 61 Didi bu müşkilümi itmez hal
Meger ol bir falân har-i a'kal
- 62 Vâridi bir eşek firâsetlü
Hem ulu yollu hem kiyâsetlü
- 63 Çok geçürmiş zamânedен çağlar
Yükler altında sızırup yağlar
- 64 Nûh Peygamberün gemisine ol
Virmiş İblise kuyruğıyla yol

50 odlu] E. ulu|gözler ü] M. gözleri|gerlü göğüzler] E. كؤیلوی gözler|| 51 sömürüp] M.B.E. semirüp | ki çekicek kılın] M.S.B. ki kılın çekicek E. bir kılın çekeseler|| 52 bigi] E. gibi|kiminün] E. kimün||53 böğrüşüp] M. yüğrüşüp|virürler] E. iderler|| 54. har-ı miskin]. S. hatt-ı miskin|ideriken] Ü. kıluriken|görüp sığırları] E. öküzleri görüp|| 55 yayla vü] E. yaylak ü||57 acebe] M.S.B. aceba|kendü] E. kendi || 60 ok u yay] Ü. okı yay E. derdi yay|boynuzın] B. boynuzı|| 61 bu müşkilümi itme | Ü. müşkillerümü kılmaz

64 virmiş iblise kuyruğıle] M.S. kuyruğıle iblise virmiş E. فرعه بلیه virmiş||

- 65 Dir imiş ben döşeridüm döşegi
Dirilürken ölüp Üzeyr eşegi
- 66 Hoş-nefesdür diyu vü ehl ü fasîh
Hürmet eylermiş hımâr-ı Mesîh
- 67 Kurd korkar idi kulâğından
Arslan ürker idi çomâğından
- 68 Ol ulu katına bu miskin har
Vardı yüz sürdi didi iy server
- 69 Sen eşekler içinde kâmilisin
Akil ü şeyh ü ehl ü fâzılsın
- 70 Anda k'islâh ide tapun şer ü şûr
Har-i Deccâle diyeler ker ü kûr
- 71 Menzil-i mü'minîne rehbersin
Merkeb-i sâlikîne mazharsın
- 72 Nesebüdür mesel hatıblere
Nefesün hoş gelür edıblere
- 73 Sen eşeksin ne şek hakîm-i ecel
Müşkilüm var keremden itgil hal
- 74 Bugün otlakda gördüm öküzler
Gerüben yürüridi göğüzler
- 75 Her birisi semiz ü kuvvetlü
İçi vü taşı yağlu vü etlü
- 76 Niçün oldu bulara erzâni
Bize bildür şu tâc-ı sultâni
- 77 Yok mudur gökde bizüm ılduzumuz
K'olmadı yir yüzinde boynuzumuz
- 78 Her sığırdan eşek nite ola kem
Çün meseldür ki dir benî âdem
- 79 Har eger hâr ü bî-temîz oldu
Çünkü yük tartar ol azîz oldu
- 80 Bârkeşlikde çün bizüz fâik
Boynuzna niçün olmadık lâyık

döşegi] S. döşege|eşegi] S. eşege|| 66 diyu vü ehl ü] Ü. diyu bu ehl ü B. diyu ehl ü
E. diyu vü ehl-i ||68 didi] E. دیدیدی ||70 k'islâh] M.S.B.E. ki. islâh|ker ü kûr]
S. giri tur||72 nesebüdür] Ü.B.E. nisbetündür||74 bugün] S. بو عكن B. hergün
|gögüzler] E. gögüsler||76 niçün oldu bulara] Ü. bunlara niçün oldu|bulara] S. bun-
lara B. bunlar||
77 k'olmadı] M.S.B. ki olmadı||78 nite] S. ne B. ne|çün] Ü. çü||79 hâr Ü. S. hor|

- 81 Böyle viridi cevâb pîr eşek
K'iy belâ bendine esir eşek
- 82 Bu işün aslınâ işit illet
Anla aklun da yogise killet
- 83 Ki öküzi yaradıcak Hallâk
Sebeb-i rızık kıldı ol rezzâk
- 84 Dün ü gün arpa buğday işlerler
Anı otlayup anı dişlerler
- 85 Çün bular oldu ol azîze sebeb
Viridi ol izzeti bulara Çalap
- 86 Tâc-ı devlet konıldı başlarına
Et ü yağ toldı iç ü taşlarına
- 87 Bizüm ulu işimüz odundur
Od uran içümüze o dündür
- 88 Bize çokdur hakiki buyrukda
Nice boynuz kulağu kuyruk da
- 89 Döndi yüz derdile zaîf eşek
Zârü dil-haste vü nahîf eşek
- 90 Didi sehl ola bu işün aslı
Çünki şerh oldu bâbı vü faslı
- 91 Varayın ben de buğday işleyeyin
Anda yaylayup anda kışlayayın
- 92 Nice yiyem odun ile letler
Bulayın buğday ile izzetler
- 93 Gezerek gördi bir gögermiş ekin
Sanki dutardı ol ekinile kin
- 94 Işk ile değdi girdi işlemeğe
Gâh ayaklayu gâh dişlemeğe
- 95 Arpa gördi gögermiş âç eşek
Buldı can derdine ilâç eşek
- 96 Değme kerret ki şevk ile karvar
Toprağın bile götürür harvar

tartar] M. darta||81 k'iy belâ] M. ki iy belâ S.B. ki belâ|cevâb] E. cevâb|| 82 bu işün] M. bir işün||83 ki öküzi] Ü. kim öküzi||84 anı dişlerler] B. bunu dişlerler|| 86 et ü yağ M.S. it ü yağ||88 buyrukda] B. ۰-۳۷ || 89 döndi yüz derdile] M. dutdı yüz derdile||90 bâbı vü faslı] M. bâbı hem faslı|(S. nüshasında mısralar yer-değiştirmiş)||

93 dutardı] Ü. götürdi B. tutardı||94 ayaklayu] S. aklayu|| 96 kerret] U. kerre|topra- Edebiyat Dergisi — 25

- 97 Eyle yidi gök ekini terle
Ki gören dir zihi kara tarla
- 98 Yiyürek toydı karnı çağnadı
Yuvalandı vü biraz ağnadı
- 99 Başladı ırlayıp çağırmağa
Anup ağır yüki ağırmağa
- 100 Dimiş ol âdemi ki hoş-demdür
Ni'am oldukda bi-neğam gamdur
- 101 Pes idüp cüş içinde eşvâkı
Rast düzdi nevâ-yı uşşâkı
- 102 Çeker âvâze tiz eder perde
Hoş ser-âgaz ider muhayyerde
- 103 Nice düzmek ki bozdı âhengi
Perdesin açdı ol cihân nengi
- 104 Çıkarur har çün enker-ül-asvat
Ekin ıssına arz olur 'arasât
- 105 Ağaç elinde azm-i râh itdi
Tarlasını göricek âh itdi
- 106 Dâneden gördi yiri pâk olmuş
Gök ekinliği kara hâk olmuş
- 107 Yüreği sovumadı söğmeğile
Olımadı eşegi döğmeğile
- 108 Bıçağın çekdi kodı ayruğını
Kesdi kulağını vü kuyruğını
- 109 Kaçar eşsek acıyurak canı
Dökülüp yaşı yirine kanı
- 110 Uğrayu geldi pîr eşek nâgâh
Sordı hâlini kıldı derdile âh
- 111 Yirmürü inleyu didi iy pîr
Har-ı rûbâh bigi pür-tezvîr
- 112 Bâtil isteyu hakdan ayrıldum
Boynuz umdum kulakdan ayrıldum

gın] M. toprakın||97 ekini] M. ekini|gören dir] Ü. gören dirdi||98 toydı karnı] M. karnı toydı|| 99 ağırmağa] E. anırmağa|| 100 ni'am] M.S. negam|| 102 çeker âvâze] M. çeker âvâz ü E. çeker âvâz|| 103 düzmek] S. demdür|bozdı] M. bozar| nengi] S. tengi B. yengi|| 104 çıkarur] Ü.S. çağırur B. çıkar|| 105 tarlasını göricek] Ü. tarlasın göricegiz|| 106 yiri pâk] M. yir pâk|| 107 sovumadı] E. savumadı|eşegi] B. eşeg| olımadı eşegi] E. rahat olmadı gönli||108 kodı] M. kod B. koydı||109 eşsek] B. işek|yaşı] E. başı||110 pîr eşek] E. bir eşek] 111 inleyu]

- 113 Benem ol gam yükündeki har-i leng
Gussalar balçığında vâlih ü deng
- 114 Ne yüküm bir nefes giderici var
Ne biraz çekmeğine yarıcı var
- 115 Har gedâ iken arpaya muhtâç
Gözedurem k'urıla başuma tâç
- 116 İsteriken halâldan rûzi
Varın itdüm haramîler rûzi
- 117 Ger tonuzlara olmaya buyruk
Ah gitdi kulağ ile kuyruk
- 118 Hükmi sultâna k'ola pâyende
Çarh çâkerdürür felek bende
- 119 Kim ola bâri bir iki eclâf
K'ide tevkî-i pâdişâha hılâf
- 120 Şâh kahrı ne' uzü-billâh eger
Çarh baş çekse ide zîr ü zeber
- 121 Göküre irdi nâle vü feryâd
Dâd iy pâdişâh-ı âdil dâd
- 122 Şeyhi uzatma nâle vü âhın
Nüktedândur bilür şehensâhun
- 123 Ki inâyetden istesen tevfir
Kılma devlet du' âsını taksîr
- 124 Nice kim bu zamâne-i nâsâz
Câhile nâz vire ehle niyâz
- 125 Nekadar kim cihân-ı bî-ihlâs
Arifi hâric ide âmii hâs
- 126 Ol şehün işi izz ü nâz olsun
Düşmeninün gam ü niyâz olsun

M. anlayı|bigi] B.S. gibi|yirmürü] E. derdile||114 yarıcı] E. barıcı|| 115 gözedu-rem] E. gezerüm|k'urıla] M.S.E. ki urıla B. görüle||116 varım] E. varım|| 118 sultâna k'ola] M.S. sultan k'ola B.E. sultan ki ola|çâkerdürür] B. çâkerdür E. çâkerdür ü|| 119 bâri] M. bâr|k'ide] M.S.B. ki ide|pâdişâha] S. şehensâha|| 125 âmii] M. âmi E. âmiyi||